

Máthé Áron

ALAPMŰ A NAGY PERRŐL

Kövér György: *A tiszaezlári dráma – Társadalomtörténeti látószögek*. Osiris, Budapest, 2011, 752 oldal

Tiszaezlár. Vérvád. Sakter. A magyar szélsőjobboldali, nemzetiszocialista hagyományban ezek a kifejezések egy összefüggő borzalmat képviselnek. A magyar balliberális hagyományban pedig az ártatlanul szenvedő, kirekesztett, marginalizált csoport koncepció perrel történő üldözésének eklatáns példájának tartják. Ne felejsük el, hogy ebben az esetben a bulvár jelensége az előbbi hagyományt erősíti: sokkal borzongatóbb és izgalmasabb azt mesélni, hogy Eszláron Solymosi Eszter vérért vették a zsidók, mint azt, hogy ártatlanul meghurcolták őket. Ugyanakkor viszont az is igaz, hogy a 21. századi magyar társadalom nagy többsége már azt sem tudja, hogy mi volt ez az egész, és feltehetően mélységében nem érdekli. De nem is ennek a nagy többségnek szól Kövér György hatalmas alkotása. Nehéz lenne monográfiát mondani: bizonyos értelemben a mű összetartozó, de mégis különálló szálakat próbál egybefonni, így a könyv nem egy jelenség rajza.

A hihetetlenül adatgazdag kiadvány lényegében három nagyobb egységből áll. Az első Tiszaezlár leírása, a második magáról a perről, a harmadik pedig az 1882–83-as zsidóellenes megmozdulásokról szól. Ez ugyan nem fedti a fejezetenkénti felosztást, de fedti a tartalmat, amely mindhárom fejezetben szinte zavarba ejtően lábjegyzetelt. Számos esetben a hivatkozások sztorijai már-már érdekesebbek a főszövegnél, amely a per eseményeit követve lassan folydogál előre.

Érdekes egy pillantást vetni a könyv születésének körülményeire. Miután Kövér Györgyöt 2003-ban felkérték egy tiszaezlári emlékkonferencián előadónak, szembeötlő lett számára a források feldolgozatlansága. Az „inkriminált ügy” végül is olyan kihívás elé állította, amely elől nem hátrálhatott meg. 2004 és 2010 között nem kevesebb mint 17 írásában foglalkozott a Nagy Per hátterével és körülményeivel. Végül is a jelen állapot szerint Kövér professzor akadémiai doktori disszertációjának könyvváltozatát tarthatja kézben az olvasó. Hogy miért volt szükséges ezt megemlíteni? Mert a könyv bizonyos szempontból olvasóbarát, bizonyos szempontból pedig nem. Persze a kérdést megfordíthatnánk: milyen olvasó számára otthonos a könyv és milyen olvasó számára lehet kissé idegen? Nem, ezúttal nem a filo- vagy az anti- előtaggal jelezhető politikai állásfoglalásra utaltam, hanem arra, hogy a könyv némileg magán viseli az „akadémiai” bélyeget. Gazdagon adatolt történelmi mélyfúrással állunk szemben, amely egy átlagos, sőt az átlagosnál erősebb történelmi érdeklődésű olvasó számára sem feltétlenül vonzó. A szakmai olvasók számára viszont lényegében csemege, vagyis inkább csemegék tárháza a mű.

Mégis mi az, ami a könyvet elolvasva hiányérzetet hagyhat maga után? Elsősorban a Nagy Per egyik résztvevője, a zsidóság bővebb leírása nagyon rövid, alig 10 oldalt szentelt

ennek a szerző a függelékekkel együtt több mint 700 oldalas könyvből! Jóllehet Kövér professzor elutasítja például Hanák Péter vízióját a 19. század közepéig fennálló zsidó országos és informális kereskedelmi hálózatról, amely egyfajta zsidó társadalomként lépett volna interakcióba a magyar társadalommal, mégis, bár idézőjelek közé szorítva, ezt a címet adta a zsidókkal foglalkozó rövid fejezetének: „*A zsidó társadalom*”. Nagyon keveset tudunk meg erről a zsidó társadalomról. Annyi bizonyos, hogy egyfajta informális hálózatnak kellett léteznie, legalábbis regionálisan, hiszen a hitközségben betöltendő állásokra a pályázók többfelől is érkeztek. Ez a hálózat itt azonban csak egyfajta kulturális networkként jelenik meg, vallási (vagy inkább életforma-) közösségek kapcsolataként. Vannak persze jelek arra, hogy mégiscsak létezett – legalábbis helyben – egy gazdasági hálózat is. A kettő összefüggésére utal, hogy az eszlári sakterválasztás előestéjén „az újfalusiak este az imaház előterében gyűltek össze, hogy egy belviszály ügyében Lichtmann Jakab döntőbíráskodása mellett egyezkedjenek. Ez az ügy szinte teljesen maga alá gyűrte a kultikus pillanatokat. [...] Újfalu két árendás kocsmárosa, Szűszmann és Einhorn között (mindketten Lichtmann regalistái) az okozott nézeteltérést, hogy egyikük olcsóbban mérte a pálinkát, mint a másik” (338). Kövér néhány ecsetvonással fel is rajzolja a következő oldalon „az eszlári regálegazdaság szabadpiacinak éppen nem nevezhető képét”. A zsidó hitközség (illetve a tekintélyes tagok) mediációs-arbitrációs funkciójáról sajnos csak ennyit tudunk meg, pedig ez a funkció egy-egy adott pillanatban vélhetően és életforma-közösséghez méltóan lényegében a zsidó élet minden szegmensére kiterjedhetett. Erre utal az ugyanott olvasható vallomásrészlet is, miszerint „ha kiegyenlítés van [...] vagy tanácskozást akarnak tartani, nemcsak Eszláron, de mindenütt, akkor az imaház szobájában ejtik meg”. Ez nyilvánvalóan és szembetűnően eltért a keresztények ekkorra már jelentősen szekularizált és intézményesülő társadalmától. Ide kapcsolódik a zsidók gazdasági szerepének kérdése is: a könyv alapján nehéz összefüggő képet felrajzolni arról, hogy vajon a zsidók integrált (sőt esetleg már organikus) részét képezték-e a falu gazdasági életének, vagy pedig elkülönülten folytatták üzleti tevékenységüket. A zsidóság gazdasági szerepére vonatkozóan mindössze egy utalást találhatunk, ugyan nem Eszlár tekintetében, de az eszlári ügyhöz, sőt a régió gazdaságához kapcsolódva. A védőügyvédek egyike, a zsidó Heumann Ignác a főtárgyaláson elmondott védbeszédében a következőkre is kitért: „Különben is, nem tudok képzelni oly rusznyák tutajost, akinek ha foglaló van a kezében, ahelyett, hogy azt elinná, egy ismeretlen zsidónak adja át, minden írás nélkül, és hozzá teszem azt is, hogy nem gondolhatok magamnak egy olyan tutajos zsidósáfert sem, aki az állítólag felvett foglalót mind odaadja társának, abból magának egy garast sem tartson vissza, sőt, még rábeszélje a tutajost, hogy egy másik idegen zsidónak adja át a pénzt, midőn pedig, mint ez nálunk szokás, mindezt a pénzt, vagy legnagyobb részét attól a tutajostól a szolgáltatott pálinka árában visszaszerezhetette volna” (552). Talán éppen az „antisemitikus” érvrendszert használta volna egy zsidó védőügyvéd egy zsidó vádlott tárgyalásán? Távolról sem, hiszen Kövér „nagyon is életszerű etnikai sztereotípiáknak” nevezi a védőbeszédben elhangzottakat. Az elhangzottak ugyanakkor némileg a zsidóság történetének – különösen a vészkorszak után – tabuvá merevedett fejezetei közé tartoznak. Éppen a ruszinok kapcsán máig adós a történetírás Egán Ede, a havasi akció

kormánybiztosa munkásságának és erőszakos halálának (1901) megírásával, így tehát a fenti, mikszáthi kedélyességgel előadott sztereotípiák sajnos feltehetően hasonlítottak a valóságra is. Visszakanyarodva Tiszaeszlárhoz: nem tudjuk, hogy ott nem léteztek-e hasonlóan „életszerű sztereotípiák”. Vajon a tiszaeszlári dráma főszereplői tényleg a Farkas klán által megszemélyesített dzsentri és a másik oldalon zsidó bérlők voltak? A könyvből nem derül ki egyértelműen (elszörtan természetesen itt-ott felbukkan), hogyan gondolkodtak egymásról a zsidók és a keresztények. Milyenek voltak a szokásaik, volt-e egymásra (vagy csak az idegenre) vonatkozó utalás a népköltészetükben? Egyáltalán, a zsidó magyar kettős identitás gyökerei hol és miként bukkannak fel, hiszen a peranyagokban többhelyütt „zsidó” áll szemben „magyarral”.

Ami viszont kiderül a könyvből – és a per tekintetében talán ez a legfontosabb kérdés –: a várvád, ahogyan elhangzott ott és akkor, semmiképpen nem állja meg a helyét. Hogy Solymosi Eszterrel mi történt, azt soha nem fogjuk megtudni, egy azonban biztos: nem vitték be a zsinagógába és nem vették vérért kultikus célzattal. Érdekes, hogy a szerző – talán a kérdés érzékenysége miatt – ki is hagyja ezt a lehetőséget, amelynek pedig a formális logika fel kellene merülnie; hogy utána el is lehessen vetni. El kell vetni, még Ariel Toaff botránykönyve (*Véres húsvétok*) után is, hiszen a per során a vádlók még kényszervallatással sem tudták összerakni a vád anyagát úgy, hogy az megálljon. Magára az „inkriminált ügyre” ilyen értelemben kár is szót vesztegetni: semmi sem bizonyítja, hogy kultikus gyilkosság történt volna, vagy hogy egyáltalán az eszlári zsidóknak közük lett volna Eszter eltűnéséhez.

Nagyon fontos, ami a könyvben benne van, de már nem az eszlári perhez tartozik, hanem amit talán „utóéletnek” nevezhetünk. Ez pedig az 1882–83-as zsidóellenes megmozdulásokról és a politikai antiszemitizmusról szóló rész. Ezek az események alighanem kevésbé közismertek. A szerző nagyszerűen kalauzol minket a különböző típusú megmozdulások között (hecc, kravall, pogrom), és ami talán a legfontosabb a számunkra, hogy Kövér megállapítja: Magyarországon kravallok voltak, de nem pogromok. Látnunk kell, hogy az 1880-as évek elején számos országban voltak zsidóellenes megmozdulások. Itt ki kell emelnünk a budapesti kravallok korabeli percepcióját is: eszerint ezeket részben szocialisták szították, akik „először a zsidók ellen, utána mindenki más ellen” támadtak. Ugyanakkor a szerző idézi az újabb szakirodalmat, amelynek megállapításai alapján ezek a tüntetések inkább az emancipáció után az erőviszonyokban végbemenő eltolódás elleni spontán tiltakozásnak, illetve és a lokális közösség hagyományos értékrendjének védelmében való fellépésnek tekintendők (682). A könyvben tárgyalt megmozdulások közül a budapestieket megítélésem szerint inkább az ókor óta ismert nagyvárosi zendülések példáinak tarthatjuk, míg a vidékiekre feltehetően érvényes lehet a fenti definíció. Utóbbi azonban a tényeken túlmutató kérdéseket vet fel, amelyek nem igazán tartoznak a politikai korrektség kategóriába. Ilyen kérdés például, hogy a zsidóság emancipációja vajon miért jár a hagyományos értékrend felbomlásával. Pusztán a szabadpiaci viszonyok elterjedésével együtttható dologról van-e szó, vagy valami másról?

Végül röviden szólni kell az antiszemita politikai mozgalomról is, amely hazánkban viszonylag hamar marginalizálódott. Pusztán egy évrre szeretnék utalni, nevezete-

sen a virilizmus bevezetése nyomán bekövetkező politikai változásokra, amelyek alapján – mint ahogyan az antiszemita politikusok érveltek – zsidó kezekbe kerülhetett volna Szabolcs megye vezetése. Ez az asszimiláció által vélhetően még meg nem oldott problémákra adott reakció volt, azonban a négy évtizeddel későbbi fejlemények tükrében ismét – Kövér professzor könyvében túlmutató – kérdéseket vet fel. Ahogyan Schmidt Mária írja *A holocaust helye a magyar zsidóság modernkori történetében* című munkájában: 1918–19-et követően „a magyar politikai vezetőrétegek felmondottnak tekintették az együttműködést addigi szövetségeseikkel, a magyar zsidósággal, mert azok megsértették azt az íratlan szabályt, hogy távortartják magukat a politikai hatalom közvetlen gyakorlásától”. Vajon nem ennek az előszele volt-e az antiszemita mozgalom – abban az értelemben, hogy megijedtek egy, az adott körülmények között még nem igazán valószínű lehetőségtől? Az antiszemita mozgalom elenyészett, a zsidóság asszimilációja pedig folytatódott – persze, ahogyan a szerző erre utal is, az irodalom egy része az asszimilációt önmagát is egyfajta antiszemitizmusként kezeli (679). Ennek kibogozása azonban jóval meghaladná a jelen könyvismertető kereteit.

Kövér György professzor urat még egyetemi tanulmányaim első félévében ismertem meg. Társadalomtörténeti előadásai a szociológia és a statisztika – 18 éves fejemmel kissé elrugaskodottnak tűnő – fogalomrendszeréhez képest üdítően frissek voltak. A főbb pontokat kiemelve, kimagasló módon adta át a tudást. Mostani könyve, *A tisztaeszlári dráma széleskörű tárháza a 19. század végi magyar társadalom jellegzetességeit feltáró eredményeknek, és összefoglalója a professzor saját jelentős kutatásainak.*